

ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Однією з найбільш глобальних проблем сучасного світу стала нетерпимість та її крайні прояви у вигляді тероризму, екстремізму й приниження національних інтересів меншин. Особливої актуальності набуває сьогодні необхідність наукового осмислення й визначення сутності та змісту виховання толерантності для українського суспільства. Це можна пояснити суспільним прагненням подолати внутрішню роз'єднаність у політичній, соціальній, національній і релігійній сферах. Вдосконалення змісту толерантного виховання й пошук нових підходів до формування толерантної поведінки стає одним з найважливіших завдань освіти особистості в умовах полікультурного простору.

Слід відзначити, що багато уваги в сучасних наукових працях приділено формуванню ставлення вихованців до толерантності як до суспільної цінності. Так, цій проблемі присвячено праці таких учених, як: В. Береговий, І. Бех, Т. Болотіна, Б. Гершунський, О. Клепцова, В. Лекторський. Розробкою методичних рекомендацій з формування толерантності в школярів займаються сучасні вчені: О. Асмолов, Л. Байбородова, В. Беляєва, Є. Брянцева, О. Бурлак, С. Герасимов, О. Грива, Е. Койкова, О. Матієнко, А. Погодіна, М. Рожков, Г. Солдатова, Л. Шайгерова, О. Шарова, О. Щеколдіна та ін.

Мета статті – розкрити зміст і значення виховання толерантності молодших школярів в умовах полікультурного освітнього простору.

Аналіз останніх праць сучасних дослідників з проблеми толерантності свідчить про те, що серед науковців немає однозначного тлумачення феномену “толерантність”. Через багатоаспектність і різноманітність проявів у суспільному житті цей феномен тлумачать з позицій різних підходів. Так, у медицині й біології толерантність – адаптація організму до несприятливих впливів середовища. У контексті філософського тлумачення “толерантність” набуває значення терпіння, терпимості, витримки, примирення, постійної готовності гідно сприймати особистість або річ [9]. Прибічники психологічного аспекту розуміють толерантність як виникнення в індивіда зниження сензитивності до взаємодії, яке має зв'язок з особливостями темпераменту, із захистом від фрустрації, а також з комплексом імперативних настанов щодо прояву великодушності до іншого [4]. У Р. Валітової толерантність пояснюється як моральна якість, що характеризує ставлення людини до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей, а також як прагнення до взаєморозуміння, узгодження різних інтересів і точок зору засобами роз'яснення та переконання [5].

Аналіз педагогічної наукової літератури показує, що толерантність трактується педагогами як готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди та порозуміння (О. Безносок,

С. Болдирєва, С. Бурдіна, Д. Колесов, К. Уейт та ін.). З педагогічної точки зору, толерантність постає метою виховання й водночас засобом освітнього процесу. Дослідник С. Герасимов пише: “Педагогічна сутність поняття “толерантність” вміщує толерантність як складне явище, новоутворення особистості, яке виражає систему її терпимого ставлення до навколишнього середовища, світу, етносу, нації, релігії, позиції, думок і поведінки інших людей... необхідна умова дотримання принципів людського гуртожитку...” [6]. У повсякденному уявленні толерантність часто виступає як конформізм та індиферентність, таке ототожнення, на нашу думку, базується на небажанні пізнавати одне одного. У дослідженнях Г. Солдатової проблема межі толерантності пов’язана з питанням про різницю між толерантністю та байдужістю, а також між толерантністю й конформізмом [11]. Толерантність і байдужість – це взаємовиключні поняття, оскільки толерантність означає активне визнання іншої позиції як протилежної, а також визнання права на існування іншої думки.

У “Декларації принципів толерантності”, яка на сьогодні є одним з найсуттєвіших документів, що підтверджує необхідність існування й формування толерантності в суспільстві, знаходимо таке визначення цього поняття: “...важлива моральна якість особистості, завдяки якій спілкування між людьми стає виваженим, що сприяє знаходженню істини навіть у конфліктній ситуації. Це вміння жити в мирі й терпимості до різних людей, вірувань, позицій, здатність відстоювати свої права та свободи і при цьому не порушувати права та свободи інших, готовність до конструктивної взаємодії й взаєморозуміння з людьми, незалежно від їхніх поглядів і поведінки як основи цивілізованих відносин” [7]. У Національній програмі “Освіта” (Україна XXI століття), Національній доктрині розвитку освіти, Законі України “Про освіту” та інших нормативних документах виховання толерантності розглядається науковцями як невід’ємна якість людини в демократичному суспільстві.

У наукових дослідженнях сучасних українських науковців Т. Білоус і Ю. Тодорцевої розглядається толерантна взаємодія педагога зі студентською молоддю. Так, Ю. Тодорцева розуміє толерантність як: “загальнолюдську якість особистості, що виражається через послаблення її реакції на негативні фактори соціального середовища, вміння розуміти відмінний духовний стан чи інші погляди, терпимо ставитися до них і поважати гідність їх носіїв, враховуючи мету культурного з’ясування розбіжностей” [13, с. 8]. Т. Білоус визначає толерантність через характеристику відносин з “Іншим” як комплексну особистісну якість, що підлягає цілеспрямованому вихованню в навчально-виховному процесі й самовихованні [3, с. 6].

Зустрічається розгляд толерантності з позицій визнання, розуміння та прийняття. Визнання - це здатність бачити в іншому іншого як носія інших цінностей, іншої логіки мислення, інших форм поведінки, це також визнання його права бути іншим, відмінним. Прийняття - це позитивно безумовне ставлення до відмінностей між формами мислення й поведінки. Ро-

зуміння - це вміння бачити іншого ізсередини, здатність поглянути на його світ з двох точок зору: власної і його [10].

Отже, враховуючи вищезазначені тлумачення поняття толерантності, ми визначаємо толерантність як інтегративну моральну цінність, що характеризується доброзичливим ставленням до поглядів і вірувань іншого, зацікавленість у позиції іншого незалежно від його етнічної, національної або культурної належності, що передбачає вміння контролювати власну поведінку, а також уміння вести активний конструктивний діалог з метою розширення власного досвіду й знаходження компромісу. Таким чином, ми з'ясували, що зміст толерантності не вичерпується її ототожненням з індивідуентністю, позицією вимушеної тактики слабкого, поблажливостю, конформізмом або необхідністю подолання почуття ворожості. Зміст толерантності полягає в прояві емпатії до партнера, у відкритому обміні думками, у зацікавленому сприйнятті іншого, а також у збереженні й розвитку культурної самобутності кожного окремого народу, позитивному співробітництві та солідарності в розв'язанні суспільних проблем. Зміст толерантності базується також на усвідомленні й виокремленні меж існування зазначеного феномену, тобто визначенні граней, які відмежовують толерантність від її протилежного прояву – інтолерантності. Отже, ми погоджуємось з дослідником Р. Валітовою, яка в змісті толерантності вбачає не кінцеву мету ідеального міжособистісного спілкування, а початкову стадію вдосконалення людського співіснування [5].

Слід відзначити, що сьогоденний інтерес науковців до толерантності пояснюється розумінням її як інструменту зниження соціальної напруженості й розвитку етнополітичної стабільності в українському суспільстві. Саме тому чимало уваги в сучасних наукових дослідженнях надається пошуку розв'язань завдань з проблеми виховання толерантності, формуванню якостей толерантної особистості школярів, пошуку форм і методів виховання толерантної поведінки. Зміст виховання толерантності ґрунтується на ідеях і підходах “гуманістичної педагогіки” (Ш. Амонашвілі, Я. Корчак, Б. Ліхачов, В. Сухомлинський), на “педагогіці співпраці” (О. Газман, П. Гальперін, Я. Коменський, А. Макаренко), на “педагогіці ненасильства” (А. Козлова, В. Маралов, В. Сітаров) і на “педагогіці культури світу” (Є. Соколов, З. Шнекендорф).

Ми погоджуємося з думкою російського вченого О. Байбакова про те, що толерантність, сформована в шкільні роки, постає однією з найважливіших умов зниження напруженості в суспільстві, здатність прийняти іншу точку зору стає одним з критеріїв людини, яка вміє засвоювати та переробляти нову інформацію, має стійкі соціальні й етичні переконання, а також здатна до соціального пристосування та соціальної творчості [2]. Виходячи з психолого-педагогічних особливостей дітей молодшого шкільного віку, зазначимо, що ця вікова категорія школярів є найбільш піддатливою для виховання толерантності. Це пояснює необхідність починати виховувати толерантну поведінку на засадах шкільної освіти, починаючи з

початкової школи. Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для закладення основних норм культури спілкування, це період, коли відбувається інтенсивний розвиток загального формування особистості дитини.

Отже, визначаємо поняття “толерантність молодшого школяра” як стійку особистісну властивість, що характеризується визнанням права на відмінність і вмінням доброзичливого ставлення до цінностей інших без збитку для власної особистості; сформованістю вмінь налагоджувати стосунки з іншими людьми шляхом діалогу; передбачає здатність регулювати прояв власних негативних емоційних і поведінкових реакцій на інакшість.

Сучасні перетворення у світі змінили свідомість суспільства в бік демократичності й полікультурності, що привело до активізації національної свідомості етносів, унаслідок чого виникла потреба в новому світогляді, спрямованому на інтеграцію культур і народів з метою їх подальшого зближення та духовного збагачення. Такі глобальні зміни у філософії буття нового суспільства вплинули на утвердження нових ціннісних орієнтацій в освіті XXI ст. З підвищенням значущості культурологічного аспекту в сучасній освіті виникає потреба у вихованні норм гуманних відносин, поваги до чужої позиції, вільного мислення й самовизначення, активного ставлення до оточення з визнанням права на іншу думку. Сьогодні розвиток інтегрованих компетенцій як тенденція освіти передбачає виховання дитини не в дусі інформативно-відтворювального навчання, а в дусі критичного осмислення дійсності, здатності мобілізувати здобуті знання в потрібний час. Запорукою міжнаціональної й міжетнічної стабільності в Україні стає виховання толерантності, яке допомагає дитині оволодіти регіональною культурою різних народів і створює передумови для діалогу та співпраці між представниками різних культурних належностей. Отже, виховання толерантності дітей молодшого шкільного віку в умовах полікультурного освітнього простору стає детермінантою позитивного сприйняття й ставлення особистості до дійсності під час її критичного осмислення.

Полікультурність здатна створювати атмосферу рівноправного співіснування, органічного взаємозв'язку, а також взаємозбагачення культур різних етнокультурних спільнот, оскільки вона є принципом функціонування та співіснування різних етносів у певному соціумі [8]. Інтеграція та взаємодоповнення полікультурного й національного аспектів у системі української освіти сьогодні стають демократичним шляхом вирішення проблеми шкільної освіти в Україні, на думку О. Сухомлинської [12].

Полікультурна освіта є стрижневим елементом, що забезпечує підготовку особистості до безконфліктного існування в суспільстві, інтеграції в культуру, самореалізації, активної творчої життєдіяльності, вміння цінувати власні національні цінності й з пошаною ставитися до цінностей інших людей [1]. У наші дні освіта в узгодженні з контекстом культури має завдання збагатити особистість дитини різноманітними відомостями про різні культури, нації, етноси з метою допомоги їй у знаходженні власного місця в цій суспільній культурі, сформувати власний культурний образ. Та-

ким чином, полікультурний освітній простір у школі, з одного боку, створює умови для однакових способів пізнання дійсності для будь-якого етносу, а з іншого – виникає можливість діалогу культур, що сприяє розвитку кожної конкретної культури. Виховання толерантності в полікультурному освітньому просторі сприяє поступовому розвитку здатності учнів до адаптації в будь-якому національному або етнічному середовищі, а також у середовищі будь-якого виду діяльності. Сучасне пояснення феномену полікультурного освітнього простору відрізняється більш змістовним характером. Основною для створення полікультурного освітнього простору стає формування людини, здатної до ефективної життєдіяльності в полікультурному середовищі; людини, що володіє розвинутим почуттям розуміння й поваги до інших культурних цінностей і надбань. Основними завданнями полікультурного освітнього простору стають: глибоке й вдумливе оволодіння культурою власного народу; ознайомлення з культурами регіону, країни тощо; створення сприятливих умов для інтеграції учнів у культури інших народів; формування здатності прийняття різних культур і представників різних етносів або національностей, формування толерантних установок поведінки; підготовка кваліфікованих спеціалістів до організації й здійснення педагогічної діяльності в поліетнічному середовищі. Беручи до уваги все вищезазначене, ми розуміємо поняття “полікультурний освітній простір” як засвоєння знань про особливості традицій і цінностей культурного життя різних народів на основі взаємодії між представниками різних етносів або національностей.

Висновки. Таким чином, виховання толерантності молодших школярів постає першочерговим завданням школи в умовах полікультурного освітнього простору. Зміст толерантності полягає в прояві емпатії до партнера, у відкритому обміні думками, у зацікавленому сприйнятті іншого, а також у збереженні та розвитку культурної самобутності кожного окремого народу, позитивному співробітництві й солідарності в розв’язанні суспільних проблем.

Література

1. Абакумова И.В. О Становлении толерантной личности в поликультурном образовании / И.В. Абакумова, П.Н. Ермаков // Вопросы психологии. – 2003. – № 3. – С. 3–5.
2. Байбаков А.М. Воспитание толерантности у старшего подростка в условиях взаимодействия малых групп : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / А.М. Байбаков. – Волгоград, 2003. – 20 с.
3. Білоус Т. Виховання толерантності у студентів ВНЗ у процесі вивчення іноземної мови : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Т. Білоус. – К., 2004. – 18 с.
4. Бех І.Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості / І.Д. Бех. – 28 с.

5. Валитова Р.Р. Толерантность: порок или добродетель? / Р.Р. Валитова // Век толерантности. – 2001. – № 1. – С. 62–68.
6. Герасимов С.А. Педагогические средства воспитания толерантности у детей младшего школьного возраста : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / С.А. Герасимов. – Архангельск, 2004. – 269 с.
7. Декларация принципов толерантности // Век толерантности. – 2001. – № 1. – С. 62–68.
8. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В.А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46–54.
9. Кукушин В.С. Воспитание толерантности личности в поликультурном социуме : пособие для учителя / В.С. Кукушин. – Ростов н/Д : Гин-Го, 2001. – 404 с.
10. Новая философская энциклопедия : в 4 т. – М., 2001. – Т. 4.
11. Пагодина А. Толерантность: термин, позиция, смысл, программа / А. Пагодина // История “Первое сентября”. – 2002. – № 1. – С. 4–8.
12. Солдатова Г.У. Жить в мире с собой и другими / Г.У. Солдатова, А.А. Шайгерова, О.Д. Шарова. – М. : Генезис, 2000.
13. Сухомлинська О.В. Етнопедагогіка – засіб полікультурного виховання / О.В. Сухомлинська // Український оглядач. – 1994. – № 8.
14. Тодорцева Ю.В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Ю.В. Тодорцева ; Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2004.

МАТУЗОВА І.Г.

СТАН ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ДОНЕЦЬКОМУ РЕГІОНІ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Донецька область – урбанізований, індустріальний та екологічно напружений регіон України з найбільшою густотою населення – 191 особа на 1 км². На території, що становить лише 4,4% від площі всієї держави, проживає 4,65 млн осіб (10% від усього населення країни). У басейні середньої течії Сіверського Донця, що здебільшого збігається з територією Донбасу, зосереджено близько 60% потужних промислових підприємств майже всіх галузей виробництва. Більшість з них було збудовано або реконструйовано в середині ХХ ст. (50–60-ті рр.), тому низка підприємств нафтохімічного, коксохімічного, металургійного комплексу Лисичанська, Сєвєродонецька, Рубіжного, Артёмівська, Горлівки, Ясинуватої, Макіївки, Донецька та інших міст регіону досі не оздоблені надійними системами очищення й захисту повітря та води від промислових викидів [4, с. 53]. Цих фактів цілком достатньо, щоб зрозуміти, що стан природного середовища в Донецькому регіоні і в цілому в Україні серйозно порушений, а природні об’єкти виснажені або розруйновані.